

A költészet, mint a szellem önvédelme

Radnóti Miklósról

Radnóti Miklós mindig veszélyek és fenyegetések között élt, nemcsak életének utolsó éveiben, midőn sorsa lett az üldöztetés, és végzete az erőszakos halál. E fenyegetettségben nem vértette rang és hivatal, nem óvta hatalom, saját fegyvereivel kellett védekeznie. Oltalmat keresett a szerelemben, szelíd idillt szőtt egy őszi kert köré, versekben talált menedéket és igazolást. Az irodalomban próbálta megszerezni mindazt, amit mostoha kora megtagadott tőle: a biztonságot, a nyugalmat, a rendezett életet. Az önmegvalósítás ügye az irodalom fogalma köré épült, az élet rendjét és menetét az irodalom eszméje hatott át. A költői vállalkozásokat a klasszikusok mértéket adó igényessége szabta meg. A pontosan, tisztán végzett munka a mesterség tökéletes ismerete biztonságot szerzett, valósággal a személyes üdvösség forrása lett. Az irodalom ebben a felfogásban életformát és normatív rendszert jelentett, amely lehetővé tette a védekezést és az ellenszegülést, amely a humánus élet eszményét hirdette a barbár világ fenyegetései között.

Az irodalom fogalma morális hangoltságot kapott, a morális hangoltságú irodalom pedig életforma lett. Radnóti az irodalomban, mint sajátos életformában találta meg a szellemi ellenállás lehetőségét. A mesterség művelése révén tartotta fenn, őrizte meg a humánus értékeket. Az irodalom az értelmes rend és a fegyelmezett alkotás példájául szolgált, művészi és emberi minőséget kívánt, erkölcsi mértéket szabott. Az irodalom fogalma ebben az értelmezésben túlnőtt hagyományos határain. Nem pusztán önkifejezést vagy szolgálatot jelentett, hanem erkölcsöt, emberi tartást, a humánus élet egy lehetőségét, sőt egyetlen körét, amelyben a veszélyeztetett szellem megőrizhette szabadságát és önmagát. Radnóti Miklós számára pedig szinte mindent az irodalom jelentett: a menedéket, a hivatástudatot, az etikát, végül az ellenállás fegyverét.

Az embert, a polgárt meg lehetett fosztani a köznapi örömeitől, munkájától, attól, hogy betöltse tanári hivatását, amelyre hosszú évek egyetemi tanulmányaival készült, végül meg lehetett fosztani szabadságától és életétől. Az író azonban nem lehetett sem megalázni, sem kifosztani: amit elraboltak tőle, azt visszazerezte egy másik közegben: az irodalomban. A műhely és a vers lett legbiztosabb tulajdona. Vajon véletlen-e, hogy az emberi személyiség ilyen körülmények között az irodalomban keresett beteljesülést? Radnóti fiatal költőként egy bukolikus tájban, később egy budai kertben találta meg otthonát. Az a békés és boldog Árkádia, amelyre a költőnek, viharok között, oly nagy szüksége volt, végül az irodalomban épült fel. Radnóti a költészetben kereste az igazabb élet esélyét, és találta meg önmagát, a költészetben lelta meg azt a szabadságot és emberi méltóságot, amelyre különben hiába vágyakozott. Képzeletében és vágyaiban építette fel Árkádiát.

Az irodalom menedéket adott, ezt a menedéket mindjobban veszélyezteték a külvilág barbár rohamai: az árkádiai béke inkább nosztalgikus lett, mint

idillikus. A költő léte törékeny, biztonsága veszélyeztetett volt, hiszen az erőszak elszabadult, és a költészet mit tehetett volna ezzel az erőszakkal szemben? Radnóti sohasem a birtokon belüliek nyugodt illetékességével szólt az irodalomról, mint életformáról és a kulturális értékek foglalatáról, hanem erős nosztalgiával, amelyet áthatott a szorongó érzés, vajon meddig ad menedéket ez az irodalmi életforma, az emberi méltóságnak ez a védtelen, apró szigete? A 19. század elejének nagy újító szellemét: Kazinczy Ferencet idézve sem pusztán a szellemi ellenállás klasszikus példája lebegett a szeme előtt, hanem egy nosztalgikus fényben megidézett műhely, amely igazából minden külső erőszakkal szemben védve volt. Bekerítve, veszélyek között nosztalgikus érzéssel kellett visszagondolnia a magányba vonult remete nyugalmas évtizedeire.

A költészet Árkádia és menedék volt Radnóti számára, amellet hivatás, amely a mesterség fölényes ismeretét és áldozatos szolgálatát kívánta. Cserébe az írástudó méltóságát adta, öntudatot, amelyre különösen nagy szükség volt a megaláztatások idején. Radnóti Miklós felelősséggel és nagy biztonsággal vállalta ezt a hivatást. Tudatos munkával készült rá, hatalmas erudícióval sajátította el a mesterséget, a technikát, az eszközöket. Alkotóműhelyében érezte igazán otthon magát. A modern költőknek ahhoz a fajtájához tartozott, amely állandóan új ismereteket szerez, mindig kísérletezik, hogy igazságait minél tisztábban és pontosabban fogalmazhassa meg. Ilyen költő volt Appolinaire, Aragon, Stefan George, az olaszok közül Montale és Quasimodo, a magyar irodalomban Babits Mihály, József Attila, Szabó Lőrinc és Weöres Sándor. E költők tudatos tevékenységnek tartották a versírást, nem pusztán a tehetség megnyilatkozásának. A költő szerintük nemcsak alkot, hanem kutat és kísérletezik is. Appolinaire egyenesen a feltalálóval vetette össze: „csak azt nevezhetjük költőnek – hirdette –, aki feltalál, aki terem”.

Új költészettan született valójában, az intellektuális alkotó művészetelmélete. Szemben a romantika és az avantgárd teóriáival, amelyek a teremtő ösztönt és képzeletet állították az alkotó tevékenység fókuszába, a század intellektuális költészete a felkészülésnek, a kísérletnek, a rendező értelemnek adott teljesebb szerepet. A költő tartalmas műhelymunkával készült az alkotásra, ötleteket és metaforákat gyűjtött, régebbi mestereket tanulmányozott, tudományosan képezte magát. Gondos művességgel, belső fegyellemmel öntötte végső formájába a szöveget. A formának szinte világnézeti szerepe volt, noha erősen eltérő, akár ellentétes világnézeteket is kifejezhetett, mint Appolinaire és Aragon, Babits és József Attila esetében. A műgond és a művészi fegyelem mindig a gondolkodás és az alkotó folyamat belső rendjére, racionális igényére utalt.

Radnóti Miklós költészetét is mindinkább a fegyelmezett, intellektuális költészettan alakította. Az ő formáinak is világnézeti jelentése volt, az általános zűrzavarban a zárt és tiszta forma eleve protestált, a józan értelemhez fellebbezett, a klasszikus humanizmus követelményeit fejezte ki. Az ésszerű rendet, a belső fegyelmet állította szembe azokkal a zavaros eszmékkel, amelyeket a politikai szélsőjobboldal hirdetett külföldön és idehaza. A tökéletes kifejezést kereste, azt az alakot, amelyhez sem hozzátenni, sem belőle elvenni nem lehet.

Nem írt sok verset, távol állott tőle az a gyakorlat, amely a tegnapi élményből mai költeményt csinál. De ami műhelyéből kikerült, az egyre hiánytalanabb formában és egyre tökéletesebb zengéssel fejezte ki sorsát és tapasztalatát. Hónapokig javította, csiszolta a szöveget, nemegyszer átdolgozta elkészült verseit. Áldozatos műgondját tanúsítja, ahogy megjelenő könyveinek nyomdai megformálásával foglalkozott. Gyakran maga ügyelt fel a tipográfiára és a szerdésre, a korrektúrát mindig aggályos gonddal végezte. A nyomdászok, akik maguk is megbecsülték a mesterségbeli tudást, a lelkiismeretes munkát, örömmel fogadták a költőt, szívesen vállalták vele az együttműködést.

Igazi „poeta doctus” módjára dolgozott. Műhelymunkája, fordításai, költészetéről szóló esszéi nyomán nemesedett és gazdagodott költői nyelve és stílusa. Ő maga is vállalta a „tudós költő” szerepét. „Poeta doctus?”- jegyezte fel naplójába. – Nem tudom, mindenki mást ért rajta. Ha Csokonai s Arany poeta doctus, ha az anyag természetének és törvényeinek tudományos ismeretére és a tudatosságra gondol, akkor szeretnék az lenni. De ez talán minden igaz művészet feltétele.” Radnóti szívesen tanulmányozta anyagának: a nyelvnek a természetét, és jól ismerte törvényeit. A költői műhelyben igaz hivatást talált, amely nem kis mértékben a lelkiismerettel és felelősséggel végzett munkából nyerte erkölcsi erejét.

Mert az irodalom fogalma Radnóti Miklós eszmei szótárában mindinkább erkölcsi értelmet kapott. A költészet kezdetben otthonkereső vágyának beteljesülését jelentette, bukolikus idillt, amely derűs fénnel vonta be fiatal életét. Aztán a lázadás eszköze és formája lett, következetesebb módon a politikai szándékokat követő ember lehetősége arra, hogy a tömeghez szóljon és megfogalmazza a maga közéleti követeléseit. Végül a morális tartás támaszává és látható alakjává vált. A költészet a felelősségvállalás, a tiszta erkölcs, az ép emberség eszményét fejezte ki. Szinte egyetlen lehetősége volt annak, hogy a költő kinyilvánítsa morális elveit és megítélje korát. Radnóti Miklós erkölcsi követelményként fogta fel, hogy tiszta és rendezett művet kell hátrahagynia, amely formájának klasszikus rendjével is igényességről, magas fokú morálról tanúskodik, és amely a maga esztétikai rendjével fejez ki etikai eszményeket.

Esztétika és etika a legszorosabban összefüggött Radnótinál, sohasem választotta el őket egymástól, meggyőződéssel vallotta kölcsönösségüket. Nem tett különbséget az ember és a költő között, és ahogy a költőtől művészi tehetséget és tudatosságot követelt, az embertől is elvárta, hogy ép erkölcsi érzéke és következetes morálja legyen. Élet és művészet egységének elvét pontosan fogalmazta meg abban az esszéjében, amelyet Listius Lászlóról, a tizenhetedik század kalandorköltőjéről írt. „Listius életformája, büntettei – olvassuk – szép bizonyítékai annak a régi igazságnak, hogy egy művész élete és művészete nem függetleníthető egymástól, az igazi művész mögött ott áll a művész a maga erkölcsiségevel, s ha nem áll ott – mint Listiusnál történt - , akkor a különben nagyra hivatott költőt megöli az ember, s költészete nem fejlődhet ki, nem haladhatja túl a középszerűt, más szóval nem lehet művész, csak ügyeskedő tollforgató.”

Az irodalom magas fokú erkölcsi tudatosságában, élet és költészet szerves egységének eszméjében Radnóti Miklós védelemre és méltóságra talált. Tudta,

hogy nem alázkodhat meg az erőszak előtt, mindig konok hittel fogalmazta meg a tiszta élet és a tiszta erkölcs követelményeit. Érett férfikorának verseit belső feszültség hatja át, a szöveg a világ és a lélek, a félelem és a morális biztonság ellentmondását tárja fel. Odakünn a világban minden erőszakra, veszélyről árulkodott, és a veszély szorongó rémületet, halálfélelmet okozott. A költészet morális küldetésének hangsúlyozása folytán vállalta Radnóti Miklós azt a szerepet, amelyet korának terminológiája a „homo moralis” fogalma jelölt. A „homo moralis” a klasszikus humanista erkölcsöt képviselte szemben a kor általános züllésével és erkölcsi káoszával. Radnóti ezért őrhelynek tekintette a költészetet, amelynek nemes eszményeket, humanista hagyományokat kell hirdetnie.

Ebben az erkölcsi értelmű szellemi ellenállásban, a „homo moralis” magasrendű értékrendjének érvényesítésében találta meg Radnóti Miklós a maga költői hivatását. Hivatást, amelyet üldözötként, a munkaszolgálat nehéz robotjában, a szerbiai munkatáborban és az „erőltetett menet” poklában mindvégig, erőszakos haláláig betöltött. Emberi és költői sorsa így példázattá vált: egy magyar költő szólítja meg általa Európát és az emberi egyetemességet, kifejezve azt a meggyőződését, hogy a szellemnek mindig erősebbnek kell lennie az erőszagnál, és a költőt meg lehet ölni, de legyőzni nem lehet.

Varga Imre Radnóti-szobra Óbudán